

Grigore Georgiu

Comunicarea interculturală

Probleme, abordări, teorii

Referenți științifici: Prof. univ. dr. Tudor Cățineanu
Prof. univ. dr. Dumitru Iacob
Prof. univ. dr. Constantin Schifirneț

Redactor: Lucian Pricop
Tehnoredactor: Olga Machin
Coperta: Cristian Lupeanu și Lucian Pricop
Imagine copertă: Kurt Schwitters, *Merz Picture with Rainbow* (1939), fragment.

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2010

Reproducerea integrală sau parțială a textului sau a imaginilor din această carte prin orice mijloace, electronice sau mecanice, inclusiv fotocopiere, este permisă numai cu acordul scris al Editurii Comunicare.ro sau al autorilor.

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Strada Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: difuzare@comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GEORGIU, GRIGORE

Comunicarea interculturală. Probleme, abordări, teorii / Grigore Georgiu. – București:
Comunicare.ro, 2010
ISBN 978-973-711-275-0

Cuprins

Introducere / 9

CAPITOLUL 1. Globalizarea ca *imago mundi* / 13

- Imaginea lumii în era conjuncțiilor / 13
- Metafore și noi hărți mentale / 16
- Tabloul lumii și „paralelogramul forțelor” / 18
- Schimbările geopolitice au stimulat dialogul intercultural / 21
- Amurgul modernității și tranziția spre interculturalitate / 22
- Spre o lume a conflictelor de natură culturală? / 26
- De la un secol al „extremelor” la unul al incertitudinilor / 27
- „Instrumente desăvârșite, dar țeluri vagi” / 29

CAPITOLUL 2. Perspective și moduri de a defini cultura / 33

- Cultura la singular și la plural / 33
- Un concept deschis și un teritoriu de interferență / 34
- Cultura, un comportament învățat / 36
- O perspectivă integratoare: cultura ca mod de viață / 39
- O hartă a universului cultural / 41
- Perspective și tradiții teoretice diferite / 43
- Distincții și interferențe între simbolic și instrumental / 48

CAPITOLUL 3. Valorile, componente universale și identitare ale culturilor / 51

- Valori, credințe și comportamente / 51
- Fapte și valori / 53
- Valorile, un pivot al diferențelor culturale / 55
- Metamorfoze ale ideii de valoare în gândirea modernă / 56
- Cunoaștere, valori și interpretări / 60
- Raporturile dintre valori în diferite tipuri de societăți / 61

CAPITOLUL 4. Cultură și comunicare: două emisfere ale universului uman / 65

- Două concepte „în oglindă” / 65
- Funcția simbolică și noua dimensiune a realității umane / 69
- Comunicare, interacțiuni, comunități / 71
- Comunicarea, de la informație la ritual / 75

Limbajul, rădăcina comună a culturii și a comunicării / 79
Analogic și digital, o bifurcație culturală cu multiple înțelesuri / 83

CAPITOLUL 5. Universul polifonic al culturii / 89

„Orchestra“ ca metaforă pentru ordinea simbolică a unei culturi / 89
Cultura e un sistem de coduri și de mesaje / 91
De la teoria culturii la teoria comunicării / 93
Religiile ca factor diferențiator al culturilor / 96
Știința, un mod de comunicare între om și natură / 99
În căutarea unui nou dialog cu natura / 101
Arta, un model al culturii și al comunicării / 103
Experiența artistică, o sursă de inspirație pentru teoriile comunicării / 107
Limbajul artistic și statutul privilegiat al receptorului / 109

CAPITOLUL 6. Comunicarea interculturală, de la probleme la teorii / 115

Câteva precizări și delimitări conceptuale / 115
Niveluri ale comunicării interculturale / 117
Lumea modernă și construcția spațiilor interculturale / 119
Constituirea disciplinei, două trasee care se întâlnesc astăzi / 122
Competența interculturală, procese și bariere / 124
O temă centrală: diferențele dintre culturi / 128
De la conceptele fondatorilor la dezvoltări actuale / 131
Diferențe determinate de rolul contextului / 133
Exemple de bariere în comunicarea interculturală / 135
Un alt criteriu: atitudinile față de timp / 136
Dimensiuni și indicatori care diferențiază culturile / 138

CAPITOLUL 7. Etnocentrism, relativism și stereotipii culturale / 141

Etnocentrismul și sensurile sale / 141
Relativismul, o nouă viziune asupra diversității culturale / 143
Reprezentări ale celuilalt: prejudecăți și stereotipuri / 145
Remanența și forța stereotipurilor naționale / 146
Imaginile etnocentriste și funcția lor de legitimare / 148
Cultura media, un suport pentru comunicarea interculturală / 150

CAPITOLUL 8. Europa, un laborator al comunicării interculturale / 153

Uniunea Europeană și problema identității sale culturale / 153
Europa ca laborator al comunicării interculturale / 155
Perspective privind unitatea culturală a Europei / 158
Uniunea Europeană și nivelurile sale de integrare / 160
Europa culturală și paradigma conjunctivă / 162
Imagini ale Europei / 165
O schemă logică a modelului cultural european / 166
Europa, „o excepție care devine regulă“? / 167

CAPITOLUL 9. Problema identităților culturale în contextul globalizării / 171

- Diversitatea culturală, o problemă globală / 171
- Proiecte privind gestionarea diferențelor culturale / 173
- Criza identităților ca semn al timpului nostru / 175
- Problema națiunii: „schisme“ teoretice și ideologice / 179
- Imaginea din interior și cea din exterior / 181
- Lumea actuală: un „bazar multicultural“ / 183
- Influențe, uniformizări, hibridări / 185
- Identitățile culturale ca sinteze între global și local / 188
- Statutul imaginii în cultura postmodernă / 190
- Identitatea culturală și problema imaginii / 192

CAPITOLUL 10. Culturile în lumea brandurilor / 195

- Comunicarea interculturală ca „dialog“ între imagini identitare / 195
- Dialogul culturilor: patru niveluri de abordare / 197
- O dezbateră fecundă compromisă de interpretări ideologice / 200
- Spațiul comunicațional, un mediu al dialogului intercultural / 202
- „Chestiunea răspândirii“ e de ordin secundar? / 205
- Imaginea este construită din „ceea ce se vede“ / 210
- Criza de imagine exprimă și o criză a identității / 212
- Imaginea de țară: „toate partidele se jocă în deplasare“ / 215
- Imaginea culturii poate reabilita imaginea țării? / 218
- Imaginea românilor, de la istorie la actualitate / 223

Bibliografie / 229

Indice de nume / 237

Globalizarea ca *imago mundi*

Imaginea lumii în era conjuncțiilor

Problema comunicării interculturale trebuie plasată în contextul globalizării pentru a-i înțelege dimensiunile și complexitatea. Amplificarea și intensificarea experiențelor interculturale se află într-o legătură directă cu întregul complex al proceselor de globalizare, dar și cu alte schimbări de ordin social, tehnologic și cultural ce definesc epoca noastră. Această constatare e de ordinul evidenței, dar corelația substanțială dintre acești factori trebuie descifrată și interpretată într-o manieră care să evite abordările unilaterale, partizane și ideologice. Globalizarea are numeroase aspecte care pot fi puse în discuție (economice, financiare, informaționale, sportive etc.), dar toate acestea „fac parte dintr-un ansamblu mai vast, cel al mondializării multiculturale și interculturale“ (Demorgon, 2002, p. XV). Altfel spus, conceptul de intercultural ne poate oferi o „cheie“ prin care să descifrăm semnificațiile mai profunde ale globalizării.

Trăim într-o lume polimorfă, diversă, caracterizată de accelerația schimbărilor, marcată de procese multiple, dar care pot fi ordonate pe o axă ce amintește de cele două procese și interacțiuni complementare de la nivel cuantic: fuziune și fisiune. În lumea umană este vorba de tensiunea dintre unitate și diversitate, dintre tendințele spre convergență și cele complementare, spre diferențiere. Acești vectori contradictorii au însoțit dintodeauna evoluția societăților, iar astăzi îi regăsim în raportul problematic dintre globalizare și identități culturale. E o tensiune caracteristică a epocii noastre. Cert este că globalizarea, civilizația postindustrială, societatea informațională, noile mijloace de comunicare, cultura postmodernă și intensificarea dialogului dintre culturi sunt fenomene strâns asociate. Ele au dus la formarea unor spații regionale de comunicare interculturală, integrate pe temeiul unor înrudiri culturale și proiecte geopolitice comune. Uniunea Europeană a devenit exemplul de referință pentru acest proces. În perspectivă, este posibil ca, pe suportul noilor tehnologii de comunicare, să ne îndreptăm spre un mediu global al interculturalității, spre o sinteză dintre global și local, cu efecte pe care nu le putem anticipa.

Pornind de la aceste constatări și previziuni, unele abordări (la care am să mă refer în paginile cărții) susțin că asistăm la o *tranziție de la multiculturalitate la interculturalitate*, de la coexistența diversităților culturale, în forme variate, inclusiv conflictuale, la o epocă în care interacțiunile multiple dintre acestea vor duce inevitabil la interferențe și hibridări ale lor, astfel încât identitățile culturale își vor pierde semnificația de până acum și vor fi „topite“ într-o cultură amalgam, fără pecete identitară. Desigur, acestea sunt ipoteze și interpretări posibile, după cum există și altele, de sens contrar, care mizează pe rezistența și

păstrarea identităților culturale, întrucât globalizarea și interculturalitatea stau mereu sub semnul întrebării. Ele pot genera nu doar convergențe, ci și tensiuni și conflicte, cum se întâmplă și azi, iar istoria, știm de la Hegel, are „vicleniile“ ei, și nu putem exclude, din acest joc al scenariilor, unele schimbări neașteptate de direcție. Viitorul e o rezervă nelimitată de posibilități, iar globalizarea e un fenomen contradictoriu prin natura sa, o combinație între tendințele de integrare și pasiunea diferențelor. Oricând este posibilă apariția unor efecte colaterale și perverse, care, prin greutatea și implicațiile lor sociale și geopolitice, să răstoarne balanța acestor procese și să infirme previziunile (și utopiile) de astăzi.

În orice caz, diagnozele teoreticienilor au devenit mai realiste, iar unele semne au tulburat deja tabloul pe care-l prefigurai cu ceva timp în urmă. Globalizarea și comunicarea interculturală au redeschis „dosarul“ unor probleme clasice ale gândirii filosofice și antropologice, pe care le-au relansat în dezbaterile contemporane, alături de altele noi: raportul dintre unitate și diversitate, dintre etnocentrism și relativism cultural, tensiunile dintre grupurile etnice și lingvistice din interiorul unor societăți multiculturale, criza identităților culturale, la nivel individual și colectiv, problema minorităților și a imigranților, în general, relația cu Celalalt, barierele de comunicare în cazul unor conflicte identitare din diferite zone ale lumii, interferența și hibridarea culturilor, redefinirea identităților naționale în raport cu emergența unei identități culturale europene, schimbările pe care le produce cultura media în sistemul de valori și în modurile de gândire, competiția pentru resurse și pentru imagine, pe piața economică și pe cea a bunurilor simbolice. Sunt teme cu ramificații și implicații multiple, de ordin global și transdisciplinar.

După cum putem vedea, locul geometric în care se întâlnesc toate aceste teme pare a fi *problema identităților culturale în lumea postmodernă*. Interacțiunile interculturale sunt un prilej de a conștientiza diferențele dintre „noi“ și „ceilalți“, de a înțelege că modurile de gândire și de comportament ale celorlalți, inclusiv modul lor de a comunica, fac parte din echipamentul lor cultural, care le conferă o identitate diferită de a noastră (sub raport lingvistic, axiologic, normativ, simbolic etc.). În mod paradoxal, interacțiunile multiple dintre societăți și culturi au adus la renașterea interesului pentru identitățile individuale, de grup și colective. Diversitatea de natură culturală a devenit problematică pe măsură ce globalizarea a „înfășurat“ lumea în plasa comunicării. Dar, și în spațiul cultural întâlnim, într-o articulație inedită, convergențe și divergențe, sincronisme, interferențe și tendințe de uniformizare, precum și etnocentrisme cu motivații diferite, revendicări identitare și mișcări de rezistență anti-globalizare, care invocă, adesea cu îndreptățire, dreptul la diferențe și principii ale relativismului cultural și lingvistic. Explicarea și interpretarea acestor aspecte contradictorii e o provocare pentru gândirea socială, pentru că, în acest gen de probleme, neutralitatea axiologică și ideologică, pe care o recomanda Max Weber, este un obiectiv greu de realizat.

Totuși, urmând o anumită linie de gândire, voi argumenta teza că globalizarea și toate procesele care o însoțesc, inclusiv comunicarea interculturală și fenomenele pe care le investighează, stau *sub semnul conjuncției*, o categorie logică și gramaticală ce a dobândit o semnificație generală și integratoare. Crizele prin care trec societățile actuale sunt legate de procesele care schimbă sub ochii noștri fundamentele civilizației moderne și alimentează

tranziția spre lumea postmodernă, cu noi moduri și stiluri de viață. Ele solicită noi cadre de gândire și forme de conceptualizare pentru a le putea înțelege. Sacrificând nuanțele, în spațiul gândirii sociale de azi se confruntă două paradigme, care se înfățișează sub versiuni și teorii diferite: *paradigma disjunctivă* și *paradigma conjunctivă*. Ele proiectează viziuni opuse asupra raporturilor dintre unitate și diversitate, dintre globalizare și identitate. După cum vom vedea, confruntarea dintre aceste modele are legătură și cu dezbaterile care privesc ideea națională și semnificațiile care sunt atribuite identității culturale în noul context istoric.

De altfel, comunicarea interculturală s-a constituit ca disciplină tot sub semnul paradigmei conjunctive. Pornind de la analiza diferențelor culturale dintre popoare și societăți, ea se întemeiază pe supoziția că oameni aparținând unor spații culturale diferite pot să comunice, să colaboreze și să se înțeleagă. Ca și alte orientări, școli de gândire sau programe de cercetare „neclasice“, cum sunt „studiile culturale“ sau cele europene, comunicarea interculturală se plasează pe un teritoriu al interdisciplinarității. Ea pune în mișcare un dispozitiv teoretic complex, ce cuprinde unghiuri de abordare diferite, pentru a analiza interacțiunile și experiențele interculturale, atât de variate și de intense, în care sunt angajați numeroși actori sociali, de la nivel macrosocietal (state, națiuni, culturi, religii, civilizații), la cel mediu și microsocietal (organizații, instituții, grupuri și persoane). În funcție de necesitățile analizei și de focalizarea ei pe anumite paliere dintre cele menționate, teoriile din sfera comunicării interculturale utilizează în acest demers instrumente conceptuale și metodologii combinate, unele noi, dar cele mai multe preluate și adaptate din științele comunicării și din domeniile conexe ale științelor sociale.

Această manieră de a conjuga perspectivele interpretative, printr-un procedeu de bricolaj teoretic și stilistic, poartă marca specifică a postmodernității, cu riscul asumat al eclecticismului, care se dovedește adesea fecund și expresiv nu doar în câmpul limbajelor artistice, ci și în demersurile științifice. În sfârșit, comunicarea interculturală e construită pe un binom care pune „în oglindă“ cei doi versanți ai sistemului simbolic construit de om. Gândirea actuală a dezvăluit și analizat corespondența dintre formele de comunicare predominante și registrul variat al creațiilor culturale și al practicilor simbolice din cadrul unei societăți. Și aici e vorba tot de o conjuncție, de ordin antropologic, care poate fi proiectată pe toată durata și suprafața existenței umane, dar care astăzi e mai vizibilă ca altădată.

În istoria gândirii europene s-a desfășurat o confruntare și un dialog între cele două moduri de gândire menționate, prin care a fost interpretat raportul dintre unitate și diversitate, constitutiv pentru condiția umană. Lumea modernității s-a construit pe o arhitectură a disjuncțiilor. Să amintim câteva: rațiune și credință, obiect și subiect, om și natură, raționalism și empirism, civilizație și cultură, fapte și valori, explicații și interpretări. Și lanțul acestor opoziții și distincții poate continua: separația dintre stat și biserică, separația puterilor în cadrul statelor democratice, dintre stat și societatea civilă, spațiu public și cel privat, centru și periferie, Occident și Orient, modernitate și tradiție. La o privire de ansamblu, cu toate nuanțele și precauțiile necesare, putem considera că gândirea modernă a operat preponderent cu o paradigmă disjunctivă, cu opozițiile „tari“ (Vattimo, 1993), consacrate de raționalismul clasic. Ea a recunoscut și a legitimat diversitatea internă a culturilor

naționale, dar în reprezentările care priveau raporturile dintre culturi, sub influența puternică a evoluționismului monolinar, a privilegiat unitatea în detrimentul diversității și a furnizat temeuri și justificări pentru viziunile și atitudinile occidental-centriste.

În schimb, procesele actuale prefigurează o lume orientată de vectorul conjuncției, pe care teoreticienii o descriu utilizând din abundență forța combinatorie a prefixului „inter“: interacțiuni, interferențe, internațional, intercultural, interdisciplinar, intertextualitate, intermediere, interpretare și chiar interacționism simbolic. Utilizarea frecventă a acestor termeni în discursul științific și mediatic actual (inclusiv în lucrarea de față) e un semn al timpului și e inevitabilă atunci când încercăm să descriem imaginea unei lumi „în rețea“, care a multiplicat, la o scară istorică fără precedent, interconexiunile dintre societăți, state și națiuni cu limbi, religii și modele culturale diferite.

Metafore și noi hărți mentale

Pentru a înțelege combinația surprinzătoare dintre tendințele contradictorii ale epocii actuale (după formula: *coincidentia oppositorum*), avem nevoie de noi hărți mentale prin care să ne raportăm la evenimentele și procesele ei. Așadar, e important cu ce imagine operăm când ne referim la globalizare și la comunicarea interculturală. Interacțiunile și contactele dintre societăți și culturi sunt fenomene care s-au desfășurat, cu intensități diferite, în toate perioadele istoriei umane. Traseul umanității poate fi reconstituit dintr-o perspectivă interculturală (Demorgon, 2002), care ne dezvăluie mai bine drumul parcurs de la „heterocroniile“ societăților la tendințele de sincronizare impuse de globalizarea actuală. Ceea ce trebuie spus de îndată este că interacțiunile dintre culturi și societăți au astăzi o amplitudine și o rază de acțiune fără precedent, că ele se desfășoară la o altă scară istorică, au alte dimensiuni și implicații decât în trecut. Într-o schemă hegeliană de interpretare a istoriei, am putea spune că acumulările cantitative de ieri au pregătit și au determinat acum o schimbare calitativă. În consecință, trebuie să avem în vedere atât aspectele de continuitate, cât și dimensiunile noi ale acestor procese.

Studiile dedicate comunicării interculturale (Gudykunst, 2003; Jandt, 2010) sau dialogului intercultural (UNESCO, 2010) încep prin a descrie cadrul globalizării, ca o etapă obligatorie pentru a înțelege fenomenul intercultural. Globalizarea este un concept cu o funcție strategică pentru științele sociale actuale. O privire retrospectivă asupra temelor care au fost abordate cu predilecție de lucrările din ultimele trei decenii va constata cu ușurință acest lucru. Acest concept a invadat analizele geopolitice și economice dedicate lumii contemporane, a devenit un termen utilizat până la saturație în discursurile politice și mediatice, astfel încât a ajuns să fie o temă frecventă și în conversațiile cotidiene. Orice discurs cu pretenții de a construi un diagnostic mai savant despre starea lumii actuale începe și sfârșește cu invocarea globalizării ca factor explicativ pentru schimbările derutante la care asistăm.

Desigur, nu e doar un artificiu retoric, ci și o strategie de abordare impusă de faptul că imaginea lumii actuale nu poate fi descrisă și înțeleasă decât pornind de la importanța

masivă a acestui factor de neocolit. Societățile, statele, națiunile, culturile, organizațiile, grupurile și indivizii au ajuns într-o condiție de interdependență (termenul de ieri pentru globalizare) atât de profundă încât istoriile, biografiile și evoluțiile lor s-au intersectat și combinat inevitabil. Studiile dedicate globalizării reconstituie istoria economică, politică și culturală a epocii moderne pentru a pune într-o ecuație cât mai verosimilă factorii și condițiile care pot explica geneza fenomenului. Pasul următor constă într-un inventar selectiv al consecințelor pe care le produce globalizarea în diverse domenii ale vieții sociale și în analiza acestor efecte. Vin apoi studiile aplicative, cercetările empirice, locale, punctuale, care măsoară reacții, atitudini și comportamente, stabilesc frecvențe, intensități și corelații între variabile, pe care le exprimă în statistici, tabele și grafice.

Cred că putem vedea în această structură tematică a studiilor despre globalizare și în reluarea obsesivă a anumitor probleme un simptom, un indicator al faptului că ne confruntăm cu un fenomen real, nu inventat, cu un proces nou și complex, greu de definit. Aceste tipuri de abordări, cu anumite variații, pornesc de la o anumită reprezentare despre lumea actuală, în care factorii cauzali și condiționali sunt inventariați, adăunați și „împachetați“ în conceptul de globalizare, iar consecințele sunt distribuite apoi pe suprafața vieții sociale și pe diferite niveluri ale acesteia. Unele lucrări se focalizează pe analiza cauzelor, altele pe cea a efectelor, dar toate utilizează conceptul de globalizare pentru a defini *cadrul* în care se desfășoară procesele actuale. El se referă mai mult la *contextul* acestora și mai puțin la conținuturile lor, la un nou tip de relații între entitățile lumii, folosind, cu predilecție, o gamă largă de sinonime din aceeași zonă semantică: interacțiuni, conexiuni, legături, rețele, simultaneitate, sincronizare, context unic.

Pentru a înțelege complexitatea acestei lumi, teoreticienii încearcă să o descrie printr-un exercițiu de scanare și înregistrare a factorilor aflați în interacțiune, stabilind apoi posibile relații cauzale sau de condiționare între aceștia, într-un efort analitic desfășurat pe mai multe paliere și orientat de aspirația firească de găsi o ordine logică subiacentă în caleidoscopul acestor schimbări derutante. Confrunțați cu varietatea datelor și a variabilelor, gânditorii recurg adesea la imagini expresive pentru a-și sintetiza ideile, viziunea și perspectiva de abordare. Aceste imagini sunt, în fapt, „metafore epistemologice“ (cu formularea lui Eco), hărți mentale simplificate, ce rețin doar repere și indicative relevante pentru a ne putea orienta într-un teritoriu socio-politic cu o geometrie variabilă, instabilă. În această ipostază se află și ideea de globalizare, pe care o utilizăm adesea ca o *imago mundi*, ca o marco-metaforă pentru a sugera conexiunile multiple ale lumii, țesătura de „fire și noduri“, de legături și rețele nesfârșite în care trăim.

Cum voi arăta în alte capitole, în discursurile științifice actuale întâlnim frecvent două analogii și imagini prin care ne reprezentăm procesul de globalizare și fenomenul intercultural. O primă imagine este cea a rețelei, bazată pe ideea de interconectare și interacțiune, a doua este cea a amalgamului și a hibridării culturilor. Prima se referă la context, a doua la procesele de conținut, la implicațiile globalizării în plan social și cultural profund. Inițial, teoreticienii și-au focalizat atenția asupra primului aspect, dar azi, abordările s-au echilibrat. Ideea de „sat global“, formulată de Marshall McLuhan în urmă cu o jumătate de secol, combină cel două imagini, cu un accent pe ideea de rețea. El a anticipat noua